

Docenten moeten niet alleen moeite doen om interesse voor ons vak bij leerlingen op te wekken, dwars tegen al het vertier van de massacultuur in, maar ook moeten ze opboksen tegen de populaire voorstellingen die de min of meer serieuze massamedia van het verleden geven.

REMCO MENKE

‘It’s not making a lot of sense to me ...’

De misleidende documentaires van Discovery Channel

Aan de reacties merk ik dat verrassend veel van mijn leerlingen graag kijken naar documentaires van Discovery Channel over vreemde volkeren, beroemde historische figuren of belangrijke gebeurtenissen. Hoewel het bemoeigend is dat in deze vluchtige tijd van zappen en up-pimpen nog veel pubers gefascineerd kunnen raken door het verleden, krijgt de docent geschiedenis ongevraagd er een nieuwe taak bij: het waarschuwen tegen het vertekende beeld dat deze documentaires vaak geven. Dat dit noodzakelijk is, blijkt wel uit de zeer bedenkelijke documentaire *The mysterious death of Cleopatra*, die laatst op het zogenaamde kenniskanaal te zien was. En dat kanaal kennende zal het programma nog vaak herhaald worden.

Het Oude Egypte?

Met grote voortvarendheid schetsen de documentairemakers de omstandigheden rond Cleopatra's dood om vervolgens een vlotte vrouwelijke

rechercheur te laten onderzoeken of het traditionele verhaal klopt.

Het aansprekende element van het programma is natuurlijk dat het onderzoek wordt geleid door een echte rechercheur die gespecialiseerd is in vastgelopen zaken en het maken van daderprofielen, een beroep dat populair is geworden door flitsende Amerikaanse politseries zoals *Profiler* en *CSI*.

Nog voordat de strekking van het programma duidelijk is, wordt de kijker al op indringende wijze misleid. In de openingsscène speelt een beeldschone actrice, gehuld in traditionele Egyptische gewaden en getooid met de gebruikelijke zwarte pruik, de legendarische koningin. Maar munten uit de Oudheid tonen een vrouw met een enorme haakneus die gekleed en gekapt ging volgens de Hellenistische mode.

Dat lijkt een onbeduidend detail, maar het zegt veel over de situatie waarin Egypte verkeerde. Het land werd namelijk al drie eeuwen niet meer geregeerd door Egyptenaren. Het koningshuis had dan ook weinig op met de lokale cultuur. Het hof was niet meer in Memphis gevestigd maar in Alexandrië, omdat de eerste koning uit deze dynastie, Ptolemaeus I, een vooraanstaande generaal

Reliëfportret van Cleopatra, Egyptes laatste koningin. Voor kenners een mengeling van Egyptische en Griekse elementen.

was uit het leger van de stichter van de stad, Alexander de Grote. De gangbare taal in het paleis was Grieks. Behalve de ambitieuze Cleopatra spraken de leden van het koningshuis geen Egyptisch. Alle huwelijkskandidaten kwamen uit de Hellenistische wereld. De enige Egyptenaren aan het hof met enige invloed

REMCO MENKE GEEFT GESCHIEDENIS OP HET TEYLINGEN COLLEGE, LOCATIE LEEUWENHORST IN NOORDWIJKERHOUT.

waren de priesters van de traditionele staatscultus.

Hoewel zeer summier wordt uitgelegd dat de Ptolemaeën aan de macht waren, wordt niet duidelijk dat zij geen Egyptenaren waren. Daardoor blijft het onjuiste clichébeeld hangen van Cleopatra als een exotische Egyptische koningin, de grote verleidster, terwijl zij juist een slimme en ambitieuze Hellenistische staatsvrouw was.

Zelfmoord?

Veel kwalijker is dat in het programma wordt gesuggereerd dat rechercheur Pat Brown als eerste vraagtekens plaatst bij het verhaal dat Cleopatra zich heeft laten vergiftigen door een slangenbeet. 'Waarom hebben generaties historici dit verhaal geloofd?', luidt het commentaar. Maar iedereen die zich ook maar een beetje heeft verdiept in dit onderwerp weet dat de geschiedschrijvers uit de Oudheid verschillende versies geven van de zelfmoord, zoals later in het programma ook wordt aangestipt. Het is dus niet waar dat historici het verhaal met de slang in het mandje met vijgen zomaar geloofden. Wel waar is dat het spannende verhaal de bekendste versie van de zelfmoord van Cleopatra is geworden. Een andere bekende versie is dat er gif verstoppt heeft gezeten in een holle haarkam.

Zeker tegenwoordig stellen historici over het algemeen dat de verschillende beschreven versies aannemelijke mogelijkheden zijn, maar zij benadrukken tegelijkertijd dat er voor geen enkele versie sluitend bewijs is.

Het feit dat er verschillende versies naast elkaar bestaan over de zelfmoord is voor rechercheur Pat Brown al zo verdacht dat zij concludeert dat de koningin zeer waarschijnlijk geen zelfmoord heeft gepleegd, maar is vermoord door de soldaten van haar Romeinse vijand Octavianus, de latere keizer Augustus. De Romeinse leider zou het verhaal over Cleopatra's zelfmoord met de slang hebben verzonnen om zelf buiten schot te blijven. Het deert de documentairemakers niet dat deze theorie volslagen uit de lucht is gegrepen, aangezien er geen bewijzen voor zijn, zelfs geen vage aanwijzingen zoals geruchten die de Romeinse chroniqueurs toch zo graag opschreven.

In Egypte heersten de Ptolemaeën, nazaten van Ptolemaeus, generaal van Alexander de Grote, die na zijn dood in 323 v. Chr. dit rijke gebied kon overnemen. Alexander werd begraven in het door hemzelf gestichte Alexandrië en Ptolemaeus werd na enkele jaren de eerste farao van een nieuwe dynastie.

Cleopatra werd circa 69 v. Chr. geboren. Zij was een dochter van Ptolemaeus XII en had nog minstens twee broers Ptolemaeus XIII en XIV en een zus Arsinoë, die allemaal een rol speelden in de nadagen van het Egyptische Rijk.

In verband met zijn wankelende positie in Egypte zocht haar vader steun bij de Romeinen. De familie vluchtte in 58 v. Chr. naar Rome en keerde in 55 terug. In 51 v. Chr. volgde Cleopatra haar vader op, met naast zich een jongere broer Ptolemaeus XIII. Cleopatra voerde uiteraard een pro-romeins beleid.

De Egyptische interne problemen waren niet verdwenen. Een pro-Egypte groepering maakte zich in 49 meester van de kleine farao en zette Cleopatra af. Met de steun van Caesar kwam zij opnieuw op de troon, nu naast een tweede broer Ptolemaeus XIV. Caesar bleef langer in Egypte dan strikt nodig en nam uiteindelijk Arsinoë, die ook in het complot tegen Cleopatra had gezeten, mee naar Rome voor zijn triomftocht daar.

In 46 verblijft Cleopatra tijdelijk in Rome. Zij had een zoon Caesarion, waarvan men over het algemeen aanneemt dat de zoon van Caesar was. Caesar wordt in 44 vermoord.

Cleopatra heeft hierna een jarenlange relatie gehad met Marcus Antonius, lid van het volgende Romeinse driemanschap en kreeg meerdere kinderen van hem. Hij was getrouwd met Octavia, zus van Octavianus uit het driemanschap, de latere keizer Augustus. Zijn positie in het driemanschap verslechterde op den duur en in 37 ging hij naar Egypte om steun van Cleopatra te krijgen in zijn strijd tegen Octavianus. In ruil daarvoor gaf hij Syrië en Cilicië over aan Egypte. Hij scheidde van Octavia.

Hij verloor echter zijn veld- en zeeslagen. Octavianus landde in Egypte als de grote overwinnaar van zijn rivaal en diens vrouw. Marcus Antonius pleegde zelfmoord, Cleopatra werd bedreigd met een plaats in de triomftocht door Rome.

Cleopatra was de laatste Egyptische koningin. Na haar dood in 30 v. Chr. ging Egypte deel uitmaken van het Romeinse Rijk.

Geen passend daderprofiel

De vergaande hypothese dat Cleopatra geen zelfmoord heeft gepleegd maar is vermoord, komt voort uit de gebruikelijke werkwijze van rechercheurs die daderprofielen maken. De dader moet een motief hebben en er wordt van uitgegaan dat de daad past bij het karakter van de dader. Daarbij bestaat een voorliefde voor vaste patronen. Daarom gaat de aandacht van rechercheurs ook vaak uit naar de karaktereigenschappen en de vaste gewoonten van het slachtoffer.

Door deze werkwijze komt rechercheur Pat Brown tot de conclusie dat Cleopatra geen zelfmoord heeft gepleegd, want zij had geen motief om haar leven te beëindigen en het paste niet bij haar karakter. 'Een van de belangrijkste details uit het leven van Cleopatra is dat zij nooit stopt

met vechten. Zij geeft nooit op! Ik vind het niet logisch dat zij op dat moment zelfmoord zou hebben gepleegd,' is haar commentaar.

Een forensisch psychiater van Harvard komt ook nog aan het woord. Hij stelt dat Cleopatra zich niet in de situatie bevond waarop mensen normaal gesproken zelfmoord plegen. Maar de deskundige houdt er geen rekening mee dat Cleopatra een heel bijzondere vrouw was die zich in een zeer bijzondere situatie bevond en dat zij dus niet met gewone mensen valt te vergelijken. Haar situatie toont echter wel enige overeenkomsten met die van Adolf Hitler aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. Net zoals de charismatische Duitse leider zelfmoord pleegde toen de Russische troepen zijn bunker praktisch hadden omsingeld, zou de ambitieuze

Michel Chauvenau, *Cleopatra: beyond the myth* (Ithaca en Londen 2002; Frans orig. 1997).
Michael Grant, *Cleopatra* (Londen 1972).
Jack Lindsay, *Cleopatra* (Londen 1971).

Cleopatra best zelfmoord gepleegd kunnen hebben nadat zij door de Romeinen gevangen was genomen. De strijd was toch al verloren. Dat wist zelfs de onvermoeibare Cleopatra wel. Dat blijkt ook uit de naamsverandering van het eetclubje dat zij met haar vrienden vormde. Het was door hen zelf al spottend omgedoopt tot *Zij-die-samen-gaan-sterven*, in plaats van *De Ongeëvernaarden*.

Ook wordt in de documentaire gesteld dat zelfmoord niet voorkomt in Cleopatra's familie. Doordat onderzoeker Pat Brown veronderstelt dat er geen sprake was van een repeterend patroon ziet zij haar vermoeden bevestigd dat het verhaal dat al die domme historici, volgens haar, zomaar voor waar aannemen, niet waar kan zijn.

Toch vervelend voor de documentairemakers dat zelfmoord wel degelijk voorkwam in Cleopatra's familie. Haar oom heeft namelijk zelfmoord gepleegd toen hij door de Romeinen werd afgezet als heerser van Cyprus, maar, uit propagandistische overwegingen, wel het ambt van plaatselijke hogepriester kon krijgen. De man besloot dat de vernedering te groot was en verkoos een voortijdige dood.

De documentairemakers van Discovery Channel zitten er dus duidelijk naast.

Octavianus moordenaar

De veronderstelling van de onderzoeker dat Octavianus de moordenaar is van Cleopatra omdat hij als enige een motief had, is niet bijster spectaculair want onder historici is het algemeen aanvaard dat de Romein er alle belang bij had dat de Egyptische ex-koningin van het politieke toneel verdween. Bij gebrek aan ook maar enig bewijs zullen zij echter nooit de conclusie trekken dat Octavianus zijn rivale heeft vermoord. Maar onderzoeker Pat Brown wordt niet gehinderd door kennis of door een nauwkeurige aanpak. Zelfs het mogelijke motief van Octavianus leggen de documentairemakers

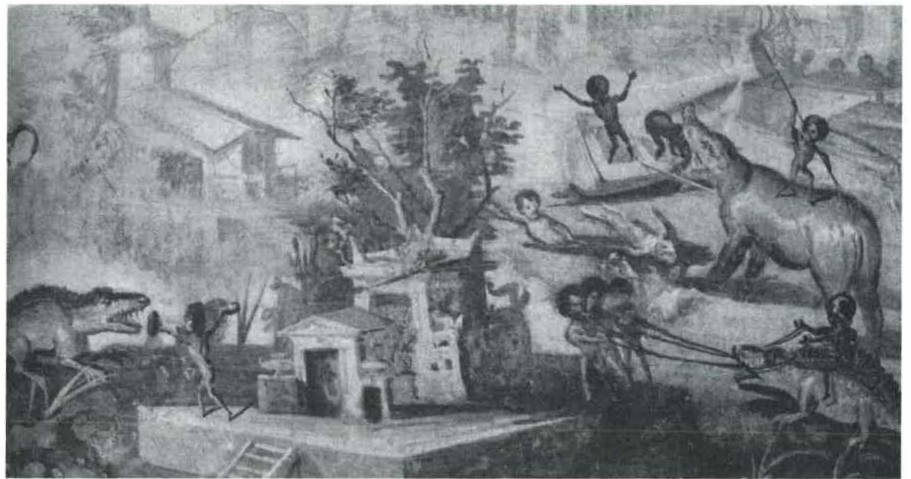
van *Discovery Channel* volslagen verkeerd uit. Zij stellen dat Cleopatra is vermoord omdat zij de moeder was van Caesarion, waarvan Caesar de vader was. Octavianus zou bang zijn geweest dat zijn positie als de opvolger zou worden aangevochten door deze zoon. Hij was immers slechts geadopteerd door Julius Caesar.

Dat lijkt een logisch motief. Erg overtuigend is het echter niet, want het leger van Octavianus had net de Egyptisch-Romeinse troepenmacht van Cleopatra en haar partner Marcus Antonius ver-

Octavianus was van een groot probleem verlost. Hij was vermoedelijk niet vergeten dat onder Julius Caesar een halfzus van Cleopatra tijdens een triomftocht zo veel medelijden opwekte bij het Romeinse volk dat de alleenheerser haar wel een mildere straf moest geven.

De historische waarheid is dat Cleopatra's dood Octavianus goed uitkwam, maar dat maakt hem nog niet tot haar moordenaar.

Vooralsnog is het traditionele verhaal niet overtuigend verworpen, maar ik vrees dat dankzij *Discovery Channel*

Muurschildering van een Nijllandschap met nijlpaarden en krokodillen, gevonden in een villa in Pompeii van een Romeinse ambtenaar.

pletterend verslagen. Erg waarschijnlijk is het dus niet dat Caesarion zomaar even de macht zou grijpen in het wereldrijk met het machtigste leger. Bovendien zouden de xenofobe Romeinen Caesarion nooit als een geschikte kandidaat beschouwen om het Romeinse Rijk te leiden, want door zijn buitenlandse moeder zou hij niet gezien worden als een Romein.

Voordat de oorlog uitbrak, wist Octavianus het Romeinse volk juist bang te maken voor de vermeende snode plannen van Cleopatra door erop te hameren dat zij van plan was om met haar zoon de macht te grijpen in Rome.

De historische waarheid?

De algemeen geaccepteerde versie onder historici luidt dat Octavianus bewust aan Cleopatra had laten doorschemeren dat zij naar Rome zou worden vervoerd om in een triomftocht getoond te worden aan het Romeinse volk. De trotse koningin koos ervoor om deze vernedering niet mee te maken.

binnenkort geïnteresseerde leerlingen bij hoog en laag zullen beweren dat Cleopatra is vermoord door Romeinse soldaten. Dan hoop ik maar dat mijn beeldend woordgebruik op kan tegen de indringende beelden van de televisie. Gelukkig is de spectaculaire theorie van onderzoeker Pat Brown zo slecht onderbouwd dat haar gissingen gemakkelijk onderuit gehaald kunnen worden. Toch ben ik bang dat niet alle leerlingen zich zullen laten overtuigen. Bovendien kijken niet alleen mijn leerlingen naar dergelijke programma's maar ook een grote groep van oppervlakkig geïnteresseerden die zich snel laten imponeren door mooie plaatjes en die zich makkelijk laten overtuigen door gladde praatjes. Voor de ware liefhebber van het verleden blijft het dan ook ontzettend jammer dat op een massamedium als de televisie aanzienlijk meer aandacht bestaat voor oppervlakkige sensatiezucht dan voor de historische waarheid.